Мигел Саенс

СМРТ ТОМАСА БЕРНХАРДА[1]

Куда ли ме то воде? Не знам засигурно!
Никад се не враћа онај ко иде овим друмом.
Хуан Руис из Ите

Прича о смрти Томаса Бернхарда за мене почиње средином децембра 1988. Из Беча ми телефонира новинарка Криста Флајшман и каже да је „господин Бернхард" у Торемолиносу и да жели да зна да ли бих хтео да га интервјуишем. Даје ми број његовог хотела и број његове собе и каже да га назовем. Изненађује ме чак и то што се Бернхард сећа мог имена, јер једини пут кад сам му писао (предлажући му неколико шпанских наслова за превод *Губитника*), није ми одговорио, а добро ми је познато како је шкрта захвалност коју по њему заслужују и превод и преводиоци.

Зовем хотел *Баракуда* у Торемолиносу и разговарам с Бернхардом који се тренутно показује као најваспитанија особа коју човек може да замисли. Каже ми да ће тамо провести неколико месеци, да жели да даје изјаве, али ни случајно аустријској штампи, и да би много волео да прича са мном. Питам га какву би врсту интервјуа желео (фотографи?, камере?). „Дођите овде и видећемо шта ће да испадне." Заказујемо за после Божића, датум је 10. јануар. Почетком тог месеца, вративши се с кратког путовања, у Мадриду затичем поруку издавачке куће „Зуркамп" по којој је господин Бернхард веома оболео те је морао хитно да се врати у Аустрију.

Ујутро 17. фебруара зову ме из „Ел Паиса", Томас Бернхард се убио и желе да напишем колумну. Питам колико имам времена и веле да располажем са три сата. Пишем

[1] Одломак из књиге *Пародија Томаса Бернхарда* Мигела Саенса, шпанског академика, преводиоца, писца, правника и члана „Интернасионал Томас Бернхард Гезелшафта" и „Томас Бернхард Приватштифтунга". Превод дела требало би да се ускоро појави у издању „Alexandria Pressa", Београд. Пошто Саенс важи за једног од најбољих светских преводилаца Бернхарда – и једног од најбољих преводилаца књижевности са немачког на шпански (осим практично целог Бернхардовог опуса, превео и све драме Бертолда Брехта и већину дела Гинтера Граса, као и поједина Кафкина, Деблинова, Хетеова, Зебалдова дела) – српском преводиоцу Саенса било је лакше да се одлучи на метод и посредног превођења, који је додуше био, практично, једино могућ. Наиме, и даље су ретке Бернхардове књиге код нас и ваљаност превода варира, а делови преузети из тих наслова су у Саенсовој књизи незанемарљиви, колику год мањину цитираних места чинили. Моја незнатност је могла да се, ресимо, испомогне компиловањем ситата из Бернхардових превода и на српски и на хрватски, али стилска неуједначеност знатне количине текста допринела би правој језичкој пародији. Тако да се овде не ради ни о преводу Бернхарда и других аутора који су у изворној књизи ситирани, него управо Мигела Саенса, који је за потребе језичке доследности своје књиге, осим писца којим се бави, превео и све ауторе које у њој наводи. (*Прим. прев.*)

било шта за два часа и диктирам текст телефоном. Једино ми се допада наслов: „Коначно"... Коначно се догодило оно чега смо се сви плашили, оно што су многи тражили да Бернхард учини како би веровали у његову књижевност пуну очајања. После подне, још један позив из редакције: Томас Бернхард се није убио. Да ли бисте могли да преправите текст?

Томас Бернхард умро је 12. фебруара 1989, око седам ујутро, у свом стану у Гмундену (Lerhenfeldgase 11). У полууздигнутом положају (већ неко време се гушио када би био испружен) и са чашом сока од грожђа (из његовог винограда) у руци. До последњег тренутка с њим је био његов брат и лекар опште праксе, Петер Фабјан, с ким је причао готово целе ноћи.

По сопственој жељи, сахрањен је на гробљу Гринцинг у Бечу, у највећој интимности (испратили су га сестра, брат и Емил Фабјан) и тек тада је обзнањена вест о његовој смрти, која је одјекнула штампом многих земаља. У Шпанији је објављено мноштво дезинформација: да се убио, да је умро у највећој самоћи, у својој сеоској кући у околини Беча (од којег је Гмунден удаљен 233 километра), да је који дан раније био у Бенидорму... Али, осећања су истинска: „Томас Бернхард, побеђена луцидност" (Хавијер Алфаја), „Још једно посечено стабло" (Феликс де Асуа), „Смрт музичара" (Алехандро Гандара), „Син Салцбурга" (Рафаел Конте), „Озбиљно неугодан писац" (Роберт Саладригас), „Против глупости" (Ђорди Љовет), „Умро је Бернхард, последњи бунтовник" (Хуан Педро Кињонеро)... Објављени су и многи други текстови.

Да смо боље познавали Бернхарда, одмах бисмо знали да се он не би убио, колико год самоубиство било увек актуелна тема унутар његовог опуса. Баш зато је Бернхард исувише волео живот. А јесте извесно да је био опседнут самоубиством... Зар је и могло да буде другачије, с обзиром на то да је био толики Аустријанац? (Постоји фраза по којој у Аустрији национални спорт број један није скијање, него самоубиство.) Међутим, Бернхард, који је осуђивао друштвену осуду суицида, одбацио га је из разлога који га приближавају Шопенхауеру и у исти мах га удаљавају од његовог омиљеног филозофа.

Узрок почиње импресивном статистиком суицида 1975. године у ланду Салцбурга. Бернхард говори како му је, „затвореном" у националсоцијалистичком интернату од сопствене тринаесте године, почетна мисао била да себи одузме живот. У „просторији ципела", где је вежбао виолину, „већ други дан покушава са трегерима, али још једном одустаје и враћа се вежби виолине". Касније прича о другим покушајима: „Стварно је у просторији ципела много пута покушао да се убије, али ниједном није отишао предалеко, манипулисање ужетом и трегерима и стотине покушаја са бројним кукама по зидовима просторије ципела увек би се у одлучујућем и спасоносном моменту прекинули сами од себе, али и од њега самог, путем најсвеснијег свирања виолине, путем сасвим свесног прекида мисли о самоубиству и сасвим свесне концентрације на могућности виолине, које су га сваки пут све више фасцинирале, виолине." (Наравно, ове „стотине покушаја" треба тумачити као реторичко претеривање.)

Међутим, Бернхардова биографија бележи раније покушаје самоубиства, од којих су неки били и озбиљни. У свом другом разговору са новинаром Андреом Милером, Бернхард каже да је, као дечак, са седам-осам година, хтео да се обеси, али уже је пукло; без сумње је реч о оном покушају који описује у роману *Дете* („Први пут сам помислио да се убијем"). И да је, као десетогодишњак, у Траунштајну, током шетње са дедом почео да гута, једну за другом, таблете за спавање, што га је на неколико дана сместило у кревет. „Само за љубав мог деде нисам се убио у детињству"; његов деда Јоханес Фројмбихлер хладно бележи у свом дневнику покушај унуковог суицида августа 1945.

Када га Милер пита да ли и даље размишља о самоубиству, Бернхард одговара: „Мисао је увек ту. Али нема покушаја, бар не за сада./ Зашто не?/ Због радозналости, мислим, због чисте радозналости. Мислим да ме искључиво одржава радозналост према животу", а новинару Курту Хофману каже: „До сада сам сваког тренутка имао жељу да се убијем. Али како то нисам учинио, морам да ценим живот више него све друго." Годинама касније, новинарку Асту Шајб уверава да је његова жеља за животом огромна и да је тако увек и било, „осим у раздобљима када сам мислио да се убијем и у томе настојао. Тако је било посебно када сам имао 19, 26 и, опет, 40 година. Али сада преферирам живот."

Герхард Ламперсберг (коме је Бернхард посветио песму „Можда ћу те пратити све до смрти") и Маја Ламперсберг[2] препричавају један покушај или, боље речено, лажни покушај самоубиства са краја педесетих. У Бечу, усред ноћи, примају Бернхардов телефонски позив пун тескобе и панике. Када узбуњени Герхард Ламперсберг стиже у „Теткину" кућу,[3] налази Бернхарда испруженог на душеку у кухињи, са искљученим гасом. Иронично је прокоментарисао за себе да му се Бернхард учинио као „један од оних танатофилних песника који моле богове за много година живота како би могли да наставе да певају о црнилу смрти [...]".

Ипак, Бернхард је волео да прича о самоубиствима својих пријатеља. На пример, о неразумљивом суициду Герхарда Фрича, више него цењеног аустријског писца који се, на вечери у својој кући са пријатељима, извинио на тренутак, обукао дирндл (комад ношње) своје жене и обесио се о стуб врата суседне собе; или о оном узнемиреног Жана Америја, тог модела интелектуалног Јевреја, који је неколико дана пре него што ће себи одузети живот замерио Бернхарду на песимистичкој визији земље и земљака. Опседало га је пак једно самоубиство, које је помињано на овим страницама: оно, брата његовог деде, шумара Рудолфа, који се 1902. убио на врху планине, зато што више није могао да поднесе не срећу света. Бернхард описује ово у *Подруму*, *Детету*, *Мразу*, *Коректури*, *Имитатору гласова*... Можда један од највећих страхова детета

---

[2] Брачном пару својих некадашњих мецена из места Марија Зал Бернхард је посветио и сатирично-цинични роман *Дрварење* (*Holzfällen*, 1984) што је довело до суђења. Ламперсбергови су одустали од тужбе после притиска културне јавности јер је Бернхард због процеса инсистирао да се све његове књиге повуку из аустријских књижара. (*Прим. прев.*)

[3] Кућа Хедвиге Ставјаничек, Бернхардове бечке мецене и, по свему судећи, љубавнице. (*Прим. прев.*)

Бернхарда био је да би његов деда, који је више пута запретио да ће то учинити, могао да се убије као његов брат.

Што се тиче Бернхардових покушаја самоубиства, могуће је да је одлучујући тренутак био онај који он помиње као такав у *Даху*: када га, као шеснаестогодишњака, мислећи да је оболео од тешке плеурезије, интернирају у салцбуршкој болници и остављају у купатилу, очекујући његову смрт. Вероватно је одонда самоубиство (иако не и мисао на самоубиство) искључено из његовог живота.

Године 1979, у једном писму Милеру, Бернхард тврди: „Сопствена егзистенција није ми превише важна. Али суицид ми се сада чини комичним", и у томе се у потпуности подудара са принцем Сауауом из романа *Поремећај*: „Увек, када говоримо о самоубиству, покренемо нешто комично. Разносим (или стављам себи метак у) главу, пуцам у себе, вешам се... звучи комично." За разлику од Шопенхауера, оно што Бернхард одбацује код самоубиства нису морални разлози. (За Шопенхауера, самоубиство је далеко од тога да буде негација „воље за животом", већ представља њену потврду: „Самоубица жели живот и само је незадовољан условима сопственог живота. Због тога он бира бескорисно и неразумно индивидуално решење.")[4] Оно што Бернхард одбацује јесте друштво које је спремно да гурне појединца у самоубиство.

Уопште гледано, Бернхардов став о смрти радикално се разликује, на пример, од става Елијаса Канетија (за кога је смрт највећа неправда, неприхватљиво легално убиство). Када Милер, 1971, у свом првом интервјуу са Бернхардом, преноси свом саговорнику поздрав Канетија (који је тада још био Бернхардов пријатељ) и каже да је причао с њим о смрти, овај одговара: „Смрт је нешто најбоље што постоји."

Увек су биле тесне везе између Бернхарда и смрти. Као дечака, баба га је водила да види гробље, мртвачке ковчеге, капеле да би видео мртве, који су њу фасцинирали. Пренела је ову фасцинацију на унука, коме је причала, на пример, да мртваце сахрањују са звоном да би могли да обавесте ако ускрсну. Бернхард наслеђује велику склоност гробљима. Као дете је волео да се прави мртав, или да изиграва леш на сахрани, а једна од његових омиљених забава била је да пародира посмртну поворку, како у Марија Залу тако и касније, у Олсдорфу, са Хенетмајром.[5] Смрт је стално присутна у његовом делу и понекад (промишљено) достиже нивое гротеске: израчунато је да је у *Имитатору гласова* близу пет хиљада ликова који су умрли мање-више природном смрћу.

Године 1968, поводом уручења такозване мале награде аустријске Државе, Бернхард, како смо рекли, држи говор који резултира скандалом а да то први пут није про-

---

[4] Arthur Schopenhauer: *Die Welt als Wille und Vorstellung*, том I, II део, Diogenes, Zurich 1977, стр. 492. (*Прим. аут.*)

[5] Посредник за некретнине Карл Игнац Хенетмајр, на чију препоруку је Бернхард купио кућу у Олсдорфу, где је живео готово 20 година, али и кућу у Круцкој код Раjндлмила, кућу у Хаунспену [или Ханс-Паулу] поред Отнанга, као и стан у Гмундену. Материјал за добар део наратива, па и за овде приложени *Поремећај*, Бернхард је добијао од овог свог пријатеља захваљујући његовим разговорима са другим купцима и продавцима некретнина. Карл Игнац Хенетмајр објавио је неколико књига о свом пријатељству са Томасом Бернхардом. (*Прим. прев.*)

мишљено. Можда је то и данас његов најцитиранији говор: „Не треба ништа хвалити, никог казнити, ништа осудити, али има многих комичних ствари; све је комично када се мисли на смрт"... Бернхард у ствари само понавља оно што је написао десет година раније у својој књизи *У висинама*, која ће додуше бити објављена постхумно: „све је смешно/ сви и све, нема сумње у то, само смрт није смешна, само смрт не, јер је смрти забрањено да буде смешна." Као и увек, Бернхард показује способност да осветли опште место новом светлошћу, враћајући смрти њену ужасну снагу. А говор који је спремио исте те 1968. (и који није имао прилику да изговори) да би се захвалио на награди „Антон Вилганс", окончавају речи: „[...] не заборавите на смрт, не заборавите на њу, не за боравите је, не заборавите..."

Од почетка осамдесетих, Бернхард је свестан да је већ мртав човек... и то прихвата: „имам једну сталну бољку, неизлечиво ширење срца. И могу да поживим још четрдесет пет минута или три године, можда и целих седам година. По извештајима лекара, стварно је већ годинама требало да будем мртав, годинама надживљавам самог себе. На неки начин, смрт..., добро, уопште се не плашим, потпуно сам равнодушан. Стварно не разумем страх од смрти." Кристи Флајшман говори: „Уопште не мислим на смрт, али смрт стално мисли на мене."

Доктор Фабјан овако описује његову ситуацију: „Последњих десет-дванаест година имао је један срчани проблем, у старту неизлечив и лишен решења и то је он (Бернхард) савршено знао. Тако да је, више од десет година, био човек који је, стварно, морао у сваком тренутку да рачуна на смрт. Никада није знао хоће ли дочекати следећу годину, или ће се ипак одупрети још годину или две. То што је издржао десет година треба приписати искључиво његовој невероватној вољи, његовој невероватно чврстој вољи, његовој невероватној жељи да живи." Бернхард је знао да је осуђен, и пред своју смрт је у једном интервјуу у Отнангу рекао: „Судећи по лекарима, већ неко време је требало да будем мртав."

Два дана пре него што ће умрети, Бернхард, који једва да је могао да стане на ноге, постиже да га одвезу у Салцбург, тела пуног лекова, да би сачинио тестамент. (Разлог да нотар не дође код њега кући био је, по самом Бернхарду, у томе што такве сцене постоје само у оперетама.) Носи већ срочен тестамент и не дозвољава нотару да промени ни зарез: „Ја, Томас Бернхард, рођен 9. 2. 1931, писац, Олсдорф, Обернатал 2, излажем своју последњу вољу како следи:."

Најпрепричаванији и најполемичнији је параграф IV, и вреди преписати га:

„За време важности легалних права аутора, неће смети да се изведе, одштампа нити прикаже унутар граница аустријске државе, какав год био њен назив, ништа што сам на било који начин написао: ни оно што је објављено за мог живота, ни оно што се налази у мом легату било где, после моје смрти.

Изричито подвлачим да не желим да имам икакве везе са аустријском државом и да се заувек противим не само сваком непосредном, него и сваком посредном чину те аустријске државе који би имао везе са мном као особом или са мојим делом.

После моје смрти неће смети да буде објављена ниједна реч из мог могућег књижевног легата, где год да се налази, под чиме треба подразумевати и моја писма и папире."

Ово није место за правну анализу Бернхардовог тестамента, који се без сумње излаже различитим тумачењима. Његова примена у пракси није престала да побуђује проблеме..., и наставиће да то чини. Позоришна дела на репертоару Бургтеатра или Академитеатра из Беча када је он умро наставила су да буду извођена кад не би искрсле потешкоће (...) *Немачки ручак* и *Трīхероја* наставили су да буду на репертоару. А 1990, на годишњицу Бернхардове смрти, Маријан Хопе[6] могла је да рецитује његове песме „са затвореним вратима" без проблема. За разлику, једној позоришној трупи из Линца која је, исте те године, ставила на сцену комад *Славни*, разрезана је судска казна у висини од 100.000 шилинга и забрањено јој је да настави да га изводи. (Решење које је трупа после тога изабрала – а које би одушевило Бернхарда – било је нема верзија драме.) А током Винер Фествохена 1990. Бечлије су ишле у Братиславу да би могле да виде, са друге стране границе, *Елизабет II*...

Међутим, заиста треба знати зашто је Бернхард (пошто га је, као никада у животу, бечка публика поздравила)[7] сачинио такав тестамент. Осим тога, знао је да ће Пејман и даље бити на челу Бургтеатра и да ће моћи да настави да режира његова дела... Особе врло блиске Бернхарду (његов брат) кажу да је кампања увреда и дискредитовања поводом *Трīа хероја* била, једноставно, превише за њега; остали (као Карл Игнац Хеметмајр) приписују тај тестамент једном од многих пролазних каприца; већина уопште не може да разуме ту врсту коначне освете. Можда је, као аутентични бодлеровски денди, Бернхард пожелео *jouer la comédie au bord de la tombe*. Све узев, постоји објашњење које се чини плаузибилним: оно о „књижевној емиграцији".

Зашто Томас Бернхард, попут толиких аустријских интелектуалаца, није емигрирао? Једном је рекао да је мислио о томе још од детињства..., али му је било неопходно да живи у својој земљи. Другим речима, можда је Бернхард желео да мртав оствари оно на шта се за живота никада није одлучио... У сваком случају, како је рекао Бењамин Хенрихс, последњи гест Томаса Бернхарда садржи „разорни бес превареног љубавника".

У посету гробљу Гринзинг (XIX дистрикт Беча), где је сахрањен Бернхард, иде се трамвајем број 38 са Шотенринга до станице „Am dem langen Lisen". То је лепо и узвишено гробље где почивају Алма и Густав Малер, Хајмито фон Додерер, Паул Витгенштајн (једноруки пијаниста, а не Лудвигов синовац) и на коме је Бернхардов гроб дуго био лишен икаквог натписа. Ту је био само крст (који је сам Бернхард изабрао и обојио), са сандучићем у којем би се, кад би био отворен, видела побледела фотокопија једне од његових последњих фотографија, на којој је Бернхард омршавео и повијен. Данас, када се она отвори, могу да се прочитају три имена: „Франц Ставјаничек / Хедвиг Ставјаничек / Томас Бернхард."

На гробу (група 21, ред 3, број 2) увек има цвећа, свећа, порука, песама, камења у боји... Један гробар каже да гроб посећују „пре свега жене, знате, све врсте жена,

---

[6] Врло значајна глумица разних Бернхардових драма (*Ловачко друштво*, *На циљу*, *Трīхероја*) и његова пријатељица. (*Прим. прев.*)

[7] На премијери *Трīа хероја* 4. 11. 1988, који је режирао Курт Пејман. (*Прим. прев.*)

младе, старе, лепе, ружне...” Једном сам видео да је неко, на парчету папира, преписао Бернхардову реченицу: „Увек сам веровао у Небо, још као дечак [...] Један сам од ретких који стварно верују у Небо.” Међутим, новинарки Асти Шајб, кад га је питала да ли верује у егзистенцију после смрти, Бернхард је одговорио: „Не. Хвала Богу. Живот је диван. Али, најдивнија мисао јесте да се он завршава заувек.”

Последње што је Бернхард написао било је писмо, једно од његових чувених „писама читалаца”, које је објављено на дан његове смрти у „Залцкамергут-Цајтунгу”. Рекао је у њему: „Увек кад се вратим из иностранства, мислим да се враћам у један од најлепших крајева света и да је Гмунден, без места за сумњу, нешто најбоље у региji Залцкамергут [...] Повод за ово писмо је што сам чуо да постоје покушаји да буде укинут трамвај који повезује железничку станицу са градом и што мислим да би, тиме, Гмунден изгубио једну од својих највећих атракција. Ту трамвајску линију не само да не би требало укинути, него би је требало продужити, као пре, до трга Општине.”

Хенетмајр мисли да ово писмо доказује да, последњих дана свог живота, Бернхард више није био свој; ја мислим сасвим супротно. Трамвај, и данас, вози.

(Са шпанског превео ***Игор Маројевић****)*